

RELACIONA AUTONOMIJA: KA FEMINISTIČKOM KONCEPTU LIČNE AUTONOMIJE

Olivera PAVIĆEVIĆ

Libertarijanski koncept subjekta koji je usredsređen na „mit“ o personalnoj autonomiji svodi individue na samozadovoljne i racionalne preduzetnike, ne uzimajući u obzir njihovu nejednakost, zavisnost i ranjivost. Retorika individualne slobode i lične odgovornosti i minimalna funkcija države kao maska za socijalnu nepravdu i strukturnu nejednakost prebacuje odgovornost za razarajuće posledice nejednakosti sa države na pojedince. Rana feministička literatura je pojam lične autonomije kritikovala sa stanovišta promovisanja „maskulinog“ ideala ličnosti oslonjenog na koncept samodovoljnosti i atomizma. Nedavno je u feminističkoj literaturi pojam autonomije „rehabilitovan“ kroz ideju relacione autonomije. U radu se razmatra feministička rekonceptualizacija autonomije kroz perspektivu relacione autonomije i njene korektivne uloge u artikulaciji uslova autonomnih izbora.

***Ključne reči:** lična autonomija, odgovornost, samoupravljanje, relaciona autonomija, konstruktivni odnosi*

Lična autonomija – autonomija volje ili autonomija želja

Razvijajući koncept lične autonomije, liberalna individualistička orijentacija je u fokus postavila racionalne delatnike/ce koji raspolažu autonomnom voljom. Autonomna volja je usklađena sa moralnim zakonom zasnovanom na Kantovom kategoričkom imperativu, podrazumevajući čistu volju, a time i čisto sopstvo. Čistota se odnosi na odsustvo uticaja stvarne situacije koju čini mnoštvo socijalnih i psiholoških faktora. Reč je „prvobitnom položaju“ (*the original position*) koji autonomne delatnike/ce čini nezavisnim od društvene pozicije u kojoj se nalaze – njima nije poznat sopstveni socijalni status, niti razumevanje dobra (Rawls, 1971: 12). Premda je reč o misaonom eksperimentu koji je dizajniran da pruži podršku ključnim principima u vezi sa socijalnom pravdom i osnovnim socijalnim institucijama, Rawls-ov, „veo neznanja“ kojim su obavijeni racionalni i uzajamno nezainteresovani pojedinci/ke implicira jedan od glavnih problema individualnog liberalizma. Taj problem potiče od apstrahovanja specifičnih socijalnih uslova, a

ispoljava se kao ignorisanje ili, pak, stvarno neprepoznavanje smetnji u realizaciji striktno racionalnog postupanja autonomnih delatnika/ca.

Sasvim drugačiji pogled na ličnu autonomiju, može se pronaći kod Džona Stjuarta Mila koji je „ohrabrivao javnu toleranciju prema nepopularnim verovanjima, nekonvencionalnim životnim stilovima i uopšte verovanjima koje se ne povinuju normama većine” (Kovačević, 2018: 47). Prema Milu, ne postoji jedinstveni, predodređen, isključivo ispravan i dobro utaban put do autonomije (Kovačević, 2018: 47).

Razvijajući koncept liberalnog autonomnog sopstva u skladu sa svojstvima kao što su: moralna autentičnost, integritet, različitost samoidentiteta, kao i težnju autonomnog pojedinca/ke da održi sopstveno racionalno usmerenje u svetu u kome postoji potreba da se vodi računa o drugima, ali i da se suprotstavi volji drugih, liberalni teoretičari, poput Feinberg-a i Dworkin-a uključuju različite uticaje koji osporavaju mogućnost nepovezanog, atomiziranog i autonomnog Ja (Feinberg, 1989; Dworkin, 1988). Shodno tome, autonomno Ja nije radikalno odvojeno od društvenog uticaja, nije bez odnosa sa drugima ili bez posvećenosti drugima. Sledeći Mill-ovo shvatanje koncepta lične autonomije, ovi teoretičari ne poriču mogućnost samoodređenja ili samousmerenja, ali odbacuju stroge individualističke pretpostavke koje ignorišu socijalno-psihološke kontekste. U tom smislu, Dworkin priznaje i ukazuje na važnost životnog koncepta autonomije koji mora da uvaži socijalne, psihološke i biološke faktore koji čine individualne istorije. Individue sazrevaju pod uticajem roditelja, vršnjaka i kulture, a životni koncept autonomije mora priznati ove vrste uticaja (Dworkin, 1981).

Međutim, Dworkin-ovo i Feinberg-ovo priznanje da načini na koji se doživljava lična autonomija mogu biti socijalizovani i socijalno situirani, ipak nisu dovoljni preduslov građanskih sloboda. Pretpostavka tipična za liberale, da su minimalni standardi “kompetentnosti” dovoljni da se individua kvalifikuje za prava povezana sa autonomijom, faktički je osporena okolnostima prinude i manipulisanja od strane drugih (Hill, 1999). I pored zalaganja nekih liberalnih pravnika, (Raz, 1986) za priznavanje lične autonomije kao legalnog prava koje država treba da promoviše za sve članove društva, liberalna koncepcija lične autonomije, po mišljenju njenih kritičara, nije u stanju da ostvari ovaj zadatak iz više razloga. Prvi je to što liberalna koncepcija naglašava individualnost i nezavisnost osobe prikazujući autonomiju kao unutrašnji i izolovani proces u kome je teško definisati ulogu drugih, pa čak i kada je to država koja aktivno promoviše autonomiju. Drugi razlog je u tome što individualistički fokus dovodi do neprecizne konceptualizacije ličnosti (*personhood*) i lične autonomije (Braudo-Bahat, 2017).

Jedna od najsnažnijih kritika upućena samodovoljnosti individualističkog koncepta lične autonomije dolazi iz feminističke filozofske teorije, koja prevashodno, odbacuje kantovsku i rolsovsku koncepciju lične autonomije (Mackenzie, Stoljar, 2000). Priroda i vrednost autonomije koja polazi od pojma samorazumljivosti apstrahovanog od društvenih odnosa u koje su uronjeni stvarni društveni delatnici/ce, kritikovana je zbog samodovoljnosti koja karakteriše „samoizgrađenog“ čoveka (Mackenzie, Stoljar, 2000: 5). Talas feminističke kritike liberalnog koncepta lične autonomije izazvao je brojne feminističke rasprave u okviru kojih su se iskristalisale dve suprotstavljene pozicije. Jedna strana afirmiše slobodu izbora delatnice, dok druga dovodi u pitanje autentičnost njenih preferencija u uslovima patrijarhata (Kovačević, 2018: 48). Teorijski koncept systemske inhibicije (Blagojević, 2015) omogućava analitički pristup koji otkriva sistem isključivanja, odnosno diskriminacije žena, koji vodi u njihovu marginalizaciju otvarajući pitanja koja se odnose na presecanje (*intersection*) nejednakosti moći i ostvarivanje ženske autonomije u takvim uslovima.

Lična autonomija i rod

„Teorijskoj nedostatnosti kada su u pitanju žene, odgovarala je i neadekvatnost pojmovnog instrumentarija koji se primenjivao u istraživanju društvene strukture. Postojeća pojmovna ograničenja moguće je bilo prevazići ili proširivanjem sadržaja onih socioloških pojmova koji su u raširenoj upotrebi, ili određivanjem novih pojmova“ (Blagojević, 2015: 27). Jedan od pojmova koji se pokazao povezan sa praksom rodnog ugnjetavanja jeste pojam lične autonomije. Kao takav, on postaje predmet feminističke rasprave o autonomiji koja ukazuje na problem samoodricanja ili prekomernog poštovanja želja drugih (adaptivno formiranje preferencija) u kome se izbori i težnje nesvesno prilagođavaju ugnjetavajućim socijalnim uslovima, kao odluke delatnica da usvoje ono što može izgledati kao praksa rodnog ugnjetavanja (uključujući one prakse koje proizvode značajnu fizičku i psihološku štetu ženama) (Meyers, 2000).

Kao feministička teoretičarka liberalne tradicije, Diana Meyers insistira da se autonomija definiše kroz neposrednije posmatranje života ljudi, posebno žena. U eseju „Lična autonomija i paradoks ženske socijalizacije“ ona sugerise širinu i fleksibilnost liberalnih shvatanja autonomije, ali i potrebu za istupanjem izvan određenih okvira liberalnih pretpostavki. Postavljajući u fokus život „tradicionalne žene“ koju karakterišu snažno socijalizovane „ženske“ norme usmerene prvenstveno na brigu o svojoj porodici, autorka navodi nekoliko karakteristika koje bi takvu ženu mogle diskvalifikovati kao autonomnu delatnicu. (Meyers, 1987).

Prema pretpostavkama preovlađujuće liberalne teorije, uloga žene je, na neodređeno vreme, uvučena u saodnoseće zahteve koji često nadmašuju njene potrebe za tišinom, privatnošću i samorazvojem (Meyers, 1987: 623).

Meyers zaključuje da je ova uloga u većini slučajeva „izabrana“, zbog rane i sveobuhvatne socijalizacije, koja je definiše kao odgovarajuću, pa čak i dragocenu, jer dodeljuje ulogu žene. I pored uvažavanja opštosti ograničavajućih faktora u realizaciji lične autonomije muškaraca i žena, koji potiču iz različitih sfera nejednakosti, ne može se izbeći hipostaziranje rodni razlika povezanih sa pitanjem lične autonomije žene. Šta se realizuje kroz autonomiju žene - njena sloboda da štiti izbore povezane sa socijalizacijom koja usađuje vrednosti patrijarhata, ili mogućnost da prepozna i formira sopstvene interese, vrednosti i ideale koji neće biti manje važni u odnosu na bilo koje druge? Ko upravlja izborom i preferencijama delatnice i koliko zahtev za ostvarivanjem lične autonomije žene zadire u pitanje identitetske transformacije? Da li se žena može smatrati autonomnom iako je spremna da se potčini i ceni muževljevo mišljenje i interese više od sopstvenih (Westlund, 2003: 491). Da li je težnja autonomna, ako je žena svim srcem oseća kao svoju? Rasprava, „zasnovana na milovskoj koncepciji autonomije, prema kojoj je delatnica autonomna u onoj meri u kojoj se rukovodi sopstvenim željama“ (Kovačević, 2018: 47), ima oslonac u stavu da je „preferencija autonomna ukoliko se delatnik/ca sa njom zdušno poistovećuje“ (Frankfurt, 1988). Shodno tome, Kovačević zaključuje da je vrednost hijerarhijske analize lične autonomije (koja prepoznaje želje i volju prvog i drugog reda) dragocena za formiranje suda u mnogim feminističkim raspravama, prevashodno zahvaljujući njenoj proceduralnosti i vrednosnoj varijabilnosti (Kovačević, 2018).

Proceduralne teorije (Dworkin, 1988; Frankfurt, 1988) autonomiju vide kao sposobnost delatnika/delatnice da se podvrgne unutrašnjem intelektualnom procesu promišljanja o sopstvenim motivacijama, uverenjima i vrednostima i njihovom preispitivanju koje može imati autokorektivne ishode. Autonomnost ovog procesa potiče od njegove „sadržajne neutralnosti“ – on je ishod procesa kritičke refleksije koja ne zavisi od njegovog sadržaja. Međutim, socijalizacija se ne odvija u vrednosno neutralnom okruženju i delatnici/ce mogu formirati stavove i preferencije koji, iako deluju samostalno, podležu direktnim normativnim ograničenjima (Benson, 2005). Posebno je to slučaj sa vrednosnim stavovima poput samopoštovanja ili snažnog osećanja lične vrednosti. Zaključak je da život u skladu sa sopstvenim životnim planovima koji sadrži sklonost ka poslušnosti i pored racionalnog prosuđivanja delatnice o tome šta će vrednovati, ne može biti kompatibilan sa njenom autonomijom (Babbitt, 1993: 250). Sloboda postupanja je sloboda delatnice da uradi ono što želi da uradi i kao takva nije ni dovoljan, a za neke autore, ni nužan uslov za ličnu autonomiju (Kovačević, 2018: 49).

Shodno tome, sve veća pažnja se usmerava na fenomen “deformisane želje” u kome potlačeni/e priželjkuju ono što ih tlači, ukazujući da se adaptivne sklonosti formiraju u okolnostima ugnjetavanja. U tim okolnostima, nečije želje se okreću od dobara, pa čak i potreba, koje bi, u odsustvu tih uslova, želeli/le (Cudd, 2006). Učestalost adaptivnih ili deformisanih želja u životu mnogih žena predstavljaju rezultat internalizovanja represivne ideologije.

Socijalizacija žene i lična autonomija

Istupanje iz liberalnih predstava lične autonomije pruža mogućnost za dublje sagledavanje konceptualizacije lične autonomije žene. Sociološko posmatranje subjekata koji upražnjavaju autonomiju daje važne feminističke uvide u karakter i formiranje tih subjekata (Abrams, 1999). Iako liberalna teoretičarka Diana Meyers ističe značaj ženske socijalizacije, ona ne daje sveobuhvatan prikaz njene složenosti, širine i nepredvidljivosti. Konačno, Meyers se ne osvrće na problem diferencijalne moći u kojoj deluje ova socijalizacija (Abrams, 1999: 818). Sveprisutna pluralna konstrukcija subjekta u kontekstu preseka (*intersectionality*) nejednakosti moći ne poriče mogućnost samodefinisanja ili samousmerenosti žena, ona ukazuje na reinterpretaciju i prilagođavanje ovih atributa kontekstu jasnog razumevanja formiranja subjekta (Abrams, 1999). Taj kontekst karakteriše ukrštanje rodne socijalizacije i klasnih, rasnih i političkih pozicija koje variraju u vremenu, mestu i političkom kontekstu (Crenshaw, 1991).

Preseci obrazaca socijalizacije čine ogroman mozaik društvenih praksi koje je teško generalizovati ili predvideti unapred. Socijalizacija, osim otvorenih sredstava disciplinske prakse, stigmatizacije, uznemiravanja i nasilja deluje na mnogo suptilniji i komplikovaniji način, pri čemu je sve teže razlikovati „unutrašnje” i „spoljašnje” uticaje na individualni autonomni izbor. Dimenzije moći koje potiču iz sistemске nejednakosti ogledaju se u delovanju grupa sa više institucionalne moći na socijalizaciju grupa sa manje društvene moći, u pravcu razvijanja različitih oblika podređenosti (Addelson, 1991, navedeno prema: Abrams, 1999: 821). Uticaj ovih ograničenja na mogućnosti realizovanja autonomije je presudan, pri čemu ova ograničenja funkcionišu, ne kao pojedinačni pokušaji ometanja i mešanja, već kao sistemski pokušaji razvlašćivanja. Ukrštanje ugnjetavanja može dovesti do ambivalencije ili osećanja sopstva u kome se sklonosti kreću u konkurentskim pravcima (Benson, 2005).

Shodno tome, ženi su otežani odgovori na pitanja, kao što su: Ko sam ja? Čemu ja težim? Ugnjetavanje koje doživljavaju marginalizovane grupe ispoljava se kao psihološka povreda koja vodi formiranju lažne svesti (delatnica prihvata kao istinu

lažnu ugnjetavačku ideologiju) i deformisanih želja (želje zavisne od verovanja u lažnu ideologiju) (Cudd, 2006: 176). U nekim slučajevima, delatnice su u vlasti lažne svesti u određenom domenu i u odnosu na taj domen ne poseduju kapacitet za okretanje alternativnim, primenljivim ili „ispravnim” standardima koje bi primenile u samoevaluaciji sopstvenih izbora. U drugim, lakšim slučajevima, kada žene, jednim delom, prihvataju norme koje se suprotstavljaju ugnjetavačkoj ideologiji, suočene su sa kontradiktornim skupom normi. Kada preovlađujuće norme koje ulaze u normativne kompetencije važeće za većinu žena u društvu imaju za cilj potiskivanje ili banalizaciju ženskih doprinosa i iskustava i uskraćivanje dostojanstva ženama kao punopravnim učesnicama u životu zajednice one neosporno dolaze u kontradikciju sa alternativnim emancipatorskim praksama. Usled te kontradikcije, alternativna emancipatorska praksa može delovati kao autodestruktivna praksa koja zahteva od žene da uništi već oformljeni identitet. Zalaganje za normativne kompetencije, to jest zalaganje za autonomiju u odnosu na preovlađujuće norme podrazumeva usvajanje niza alternativnih normi koje, u prvi mah, deluju kao zahtevi koji se okreću protiv žene (Benson, 1990)¹.

Rad na otklanjanju represivnih socijalnih uslova koji ograničavaju mogućnosti samoodređujuće aktivnosti žena zahteva, kako odbacivanje prakse prilagođavanja, tako i rekonceptualizaciju pojma lične autonomije. Polazište za postizanje lične autonomije žene je prevencija destruktivnih odnosa, prevashodno nasilja u porodici, koje narušava ličnu autonomiju na više načina. Nasilje u porodici narušava telesni integritet žene, njeno samopoštovanje i samopouzdanje, lišava je konstruktivnih odnosa unutar doma, a time je najčešće sprečava da razvije alternativne i konstruktivne odnose izvan njega (Friedman, 2003: 170). Friedman ističe da usredsređenost zlostavljenih žena na ličnu bezbednost i preživljavanje otežava upotrebu kognitivnih i emocionalnih resursa za razvoj lične autonomije i sprovođenje autonomnih refleksivnih procesa.

Relaciona autonomija

Libertarijanski koncept subjekta koji je usredsređen na „mit” o personalnoj autonomiji svodi individue na samozadovoljne i racionalne preduzetnike, ne uzimajući u obzir društvenu nejednakost, zavisnost i ranjivost. Retorika individualne slobode i lične odgovornosti i minimalana funkcija države služe kao

¹ Kontradikcija oko lične autonomije žene često se javlja na planu samodefinisanja identiteta. Sa jedne strane spectra je identitet u potpunosti okrenut potrebama drugih, a sa druge, identitet u kome prednjači osećanje sebe. Kao takvi, ovi identiteti su suprotstavljeni kao izraziti oblici specifičnih oblika socijalizacije (Abrams, 1999).

maska za socijalnu nepravdu i strukturnu nejednakost prebacujući odgovornost za posledice nejednakosti sa države na pojedince (Fineman, 2008). Konceptcija lične autonomije iz ove perspektive mora biti odbačena, a posvećenost ravanopravnosti svih delatnica i delatnika ne treba posmatrati kao smanjenu mogućnost za autonomiju. Relacioni pristup ličnoj autonomiji sugerše da autonomija ne treba da bude „pobrkana“ sa izolacijom ili separacijom od društva” (Fineman, 2010: 206). Ona uključuje društvene i uzajamne dužnosti prema drugima, pri čemu autonomija kao aspiracija delatnika/ce ne može biti postignuta bez značajne pomoći i podrške društva i institucija koje pružaju pojedincima neophodne resurse za stvaranje uslova za donošenje odluka (Fineman, 2010.). To je težnja ka društvu u kome je veliki broj pojedinaca u mogućnosti da ostvari ličnu autonomiju, a ne samo oni koji su istorijski, ekonomski i društveno privilegovani.

Prema relacionoj teoriji, kapacitet za razvijanje autonomije ima intersubjektivistički karakter koji se ogleda u nizu veština i kompetencija koje pojedinci treba da poseduju da bi vodili samodeterminisani život. Lična autonomija zahteva racionalne, afektivne, promišljene i samointerpretativne veštine i kompetencije za čiji je razvoj potrebna svakodnevna praksa. Afektini stavovi od kojih zavisi razvijanje sposobnosti za autonomiju uključuju samopoverenje, samopoštvanje i samopouzdanje. Bez obzira što su ovi stavovi afektivne prirode, i usled toga, povezani sa stavovima drugih o nama, njihov razvoj i vežbanje se može ostvariti samo kroz normativnu pragmatiku uzajamnog prepoznavanja, „ove veštine se uče od drugih i sa drugima” (Anderson, 2014: 138).

Vežbanje autonomne kompetencije socijalnu veštinu povezuje sa nizom složenih autonomnih veština koje drugi poseduju i prepoznaju kao relevantne. To čini intersubjektivističku prirodu kompetentnosti za autonomiju, a osetljivost na socijalno isključivanje može poticati od nedostatka veštine za autonomiju u očima drugih. Takvi oblici isključivanja su normativno problematični, posebno kada se ima u vidu da su moderna društva složena i da su pojedinci suočeni sa rastućim domenima izbora i odgovornosti koji zahtevaju visoko razvijene veštine autonomije. Veštine i sposobnosti za autonomno delovanje nisu podjednako razvijene i zavise od nejednakih društvenih i kulturnih okolnosti u kojima se pojedinci formiraju (Anderson, 2014). Socijalna pravda postavlja društvenu obavezu u smanjivanju propusta povezanih sa autonomijom (autonomija ne treba da bude privilegija povlašćenih). Nejednakosti na planu ostvarivanja lične autonomije dovode do nepravde, dominacije, nejednakosti i isključenosti. Svakom članu društva treba obezbediti podjednake socijalne, kulturne i institucionalne uslove neophodne za promovisanje lične autonomije. Razvijanje i održavanje kapaciteta za autonomno delanje se odvija u sveobuhvatnoj i stalnoj međuljudskoj, socijalnoj i sistemskoj pretnji od društvene dominacije, ugnjetavanja i nejednakosti

koji čine socijalnu nepravdu. Stoga, država ima obavezu da razvija društvene, političke i pravne institucije koje podstiču autonomiju svih građana (Mackenzie, 2014: 42).

Međutim, utvrđivanje normativnog praga koji podržava zalaganje za ličnu autonomiju određenu prema zahtevima ostvarivanja socijalne pravde, predstavlja sporno političko pitanje (Anderson, 2014). Relacioni koncept autonomije polazi od pojma ranjivosti odbacujući libertarijansku koncepciju minimalne države, zahtevajući od državnih institucija zaštitu građana u formiranju sistema koji imaju važnu ulogu u smanjenju i kompenzovanju ranjivosti delatnika/ce (Fineman, 2010). Takvi sistemi ne omogućavaju građanima/kama da budu neranjivi, ali im pružaju resurse koji ih osnažuju. S druge strane, treba imati u vidu da se diskursi ranjivosti i zaštite u socijalnim politikama mogu koristiti i kao opravdanje za paternalističke i prinudne oblike državne intervencije koja generiše patogene oblike ranjivosti. Za relacione feminističke teoretičare/ke, paternalistička priroda javnih i krivičnih politika usmerenih na problem porodičnog nasilja nije adekvatna, jer se žene postavljaju u poziciju pasivnih objekata (Friedman, 2003; Fraser, 1989, prema: Braudo-Bahat, 2017). Nasuprot njoj, relaciona artikulacija dužnosti države razvija kontekst podrške ženama da stupe u konstruktivne odnose, izađu iz izolacije uključivanjem u mreže podrške i razviju ličnu autonomiju kao preduslov, ali i rezultat izlaska iz destruktivnih odnosa.

Obaveza poštovanja i promovisanja autonomije mora biti „centralna normativna obaveza države i institucija koja uvažava ranjivost i čiji je vodeći cilj intervencija osmišljena da smanji ranjivost i poveća otpornost” (Mackenzie, 2014: 45). Relacioni teoretičari se slažu da postoji snažna veza između ličnih izbora i lične autonomije, s tim što su lični izbori često uslovljeni ograničenim mogućnostima koji utiču na sposobnost osobe da vodi samodeterminisan život. Stvarne, a ne samo formalno jednake mogućnosti doprinose promovisanju autonomije kroz pružanje adekvatne ponude istinski značajnih dostupnih opcija distribuiranih u društvu (te opcije se odnose na mogućnost ostvarivanja kontrole sopstvenog života, izgradnju istinskog sopstva, samopoštovanja i dr.). Društvena podrška ranjivu osobu jača u pravcu njenog ostvarenja kao autonomnog delatnika/ce. Značaj autonomije u relacionoj teoriji, dakle, nije odbačen, već je u njima ponuđeno adekvatnije alternativno rešenje od onog koje nudi liberalni koncept ličnosti koji se u svojoj političkoj i pravnoj praksi previše okrenuo slobodnoj volji nezavisnih atomizovanih individua (kakve u stvarnosti teško da se mogu pronaći). Alternativna konceptualizacija lične autonomije u relacionoj teoriji ističe značaj društvenih interakcija, afektivne i socijalne aspekte povezane sa ličnom autonomijom. Uvažavanje značaja drugih ljudi, iracionalnih i ranjivih aspekata ličnosti dovodi do potrebe za konceptualizacijom ličnosti u kojoj individualnost nije distancirana u

odnosu na druge. Inherentne relacije ne ugrožavaju individualnost niti su u suprotnosti sa njom. Nezavisnost i samoodnošenje su isprepleteni u dinamičkom procesu mešanja racionalnog i iracionalnog, kao i nezavisnog i međuzavisnog.

Feministička reinterpretacija lične autonomije u relacionu autonomiju

Rehabilitacija pojma lične autonomije iz feminističke perspektive je uobličena u okviru prihvatanja relacione autonomije kao koncepta suprotstavljenog atomističkom pojmu sopstva i uključuje značaj razumevanja rodnog ugnjetavanja i socijalne međuzavisnosti. Unutrašnja vrednost lične autonomije za žene je u neposrednoj vezi sa njihovom potrebom da definišu svoje živote izvan odnosa prisile. Relaciona autonomija, koja se pojavljuje osamdesetih godina u feminističkoj teoriji ističe odnosnu prirodu ličnosti i njenog identiteta, isto koliko i ličnu autonomiju u društvenim vezama i odnosima sa drugima. Biti deo odnosa i društvenih mreža čini osobe međuzavisnim, ali međuzavisnost ne krši autonomiju sopstva, već je sastavni deo ličnosti (Nedelsky, 2011). Prema relacionom razumevanju autonomije - autonomija nastaje, razvija se i transformiše kroz one odnose i veze koje predstavljaju interakciju sa drugim osobama, poput članova porodice, prijatelja, članova zajednice, poslodavaca, kolega, zaposlenih, države, javnih i privatnih institucija i tako dalje (Nedelsky, 2011: 30). Relaciona autonomija, prema Nedelski, odbacuje „samozakon” i lično pravo koje se formira „unutar” ličnosti. U okviru relacione autonomije, autonomija se formuliše kroz razumevanje socijalnih kontakata, socijalne moći i strukture u koje je osoba uključena. Međusobni odnosi su dinamični i menjaju se kroz vreme, a prema Nedelsky, osoba može ostvariti ličnu autonomiju i pored nesposobnosti da kontroliše značajne delove svog života (Nedelsky, 2011: 277). Ona će potencijal za ličnu autonomiju tražiti kroz konstruktivni odnos sa drugima. U tom smislu, lična autonomija nije statično, izolovano svojstvo koje pojedinci imaju ili nemaju, već je svojstvo koje se stiče u relacijama koje je podstiču ili omogućavaju. Kompetencije za autonomno ponašanje se razvijaju kroz odnos sa drugima (Braudo-Bahat, 2017: 131). Međusobni odnosi koji podstiču razvijanje lične autonomije razlikuju relacionu autonomiju od linearne, analitičke i unutrašnje precepcije lične autonomije kakav postoji u liberalnom shvatanju. U relacionoj teoriji postizanje lične autonomije se pomera u pravcu razumevanja tog procesa kao dinamičnog, fluidnog i spoljašnjeg.

Treba istaći da, i pored skretanja fokusa sa strogo individualističke pozicije, u relacionim teorijama sopstvo ostaje autonomno i ne potpada pod dominaciju

zajednice ili kolektiva. Konstruktivne veze, (veze sa osobama, institucijama i grupama koje podstiču ličnu autonomiju) za Nedelsky, predstavljaju centralni uslov za razvoj lične autonomije. One omogućavaju razvoj originalnog mišljenja, kritičke kompetencije i kreativnosti čineći odnose koji podstiču autonomiju. Okruženje koje pruža podršku i razvija samopouzdanje ličnosti, podspešuje sticanje autonomije kroz posmatranje drugih, oslanjanje na njih i učenje od njih. Konstruktivni odnosi stvaraju i poboljšavaju poverenje osobe u sebe i druge, podstiču ženu da prizna svoju vrednost i formuliše i ostvari svoje ciljeve (Benson, 1994). Kroz konstruktivne interakcije se mogu otkriti nova područja interesa i sklonosti, kao i razviti inovativne i kreativne sposobnosti. Uticaj konstruktivnih odnosa je važan i u pogledu sticanja autonomnog i kritičkog refleksivnog mišljenja. Kritičko mišljenje se unapređuje kroz dijaloge i interakcije sa drugima (Westlund, 2014).

Nasuprot konstruktivnim odnosima, destruktivni (lični i društveni) odnosi razaraju kapacitete za ličnu autonomiju i vode ka izolaciji koja otežava napuštanje izlazak iz nasilnih i destruktivnih relacija. Destruktivni odnosi ne moraju biti interpersonalni, oni mogu postojati u širim društvenim kontekstima, uključujući kulturno i religijsko okruženje. Iako ne odbacuju mogućnost da se u takvim sredinama razviju autonomne ličnosti, relacioni teoretičari smatraju da se taj proces odigrava u otežanim uslovima. Mogućnost za ostvarivanje autonomije, iako smanjena, nije poništena, jer se lična autonomija ostvaruje postepeno, a ne kao binarna kategorija (imati/nemati) (Friedman, 2003). Shodno tome, svaka osoba može autonomno odlučiti da napusti destruktivne odnose ili destruktivne zajednice, iako postoji niz teškoća u tom procesu. Čak i kada se realizuje ograničena sposobnost da se takvi odnosi kritički procene, relacioni teoretičari ističu visoku cenu koju prati napuštanje takvih odnosa. Za relacione teoretičare, najbolja strategija izlaska iz destruktivnih odnosa predstavlja razvijanje konstruktivnih relacija (Braudo-Bahat, 2017).

Zaključno razmatranje

Sinergijska veza između individualnih karakteristika osobe i njenih odnosa sa drugima predstavlja osnovu relacione autonomije, pri čemu se spajanje u tom odnosu pojavljuje kao treći jedinstveni entitet koji ne negira jedinstvenost i prepoznatljivost aktera u međusobnom odnosu² (Friedman, 2003).

² Friedman ističe sinergijski aspekt veze između lične autonomije i interpersonalnih odnosa na primeru romantične ljubavi. Iako su u romantičnom spoju partneri jedinstveni entiteti i ljubav, ne negira

Multidimenzionalno sopstvo, kakvim ga sagledava relaciona teorija, stoji nasuprot liberalnoj, apstraktnoj i monolitnoj koncepciji ličnosti (Nedelsky, 2011). Višestruke dimenzije čine sopstvo, koje pored intelekta i razuma karakterišu i pol, rasna, etnička pripadnost, telesnost, priroda, emocije, religija i drugo (Nedelsky, 2011: 47).

Ove dimenzije čine jedinstvenost osobe i razlikuju je od drugih, istovremeno, oblikujući odnose sa drugima. Lična autonomija je deo ove kreativne interakcije. Samopercepcija ličnosti zavisi od različitih dimenzija. Primer za to su odnos tela i uma (Meyers, 2005: 31), kao i uticaj emocija na formiranje ličnih odnosa (Tappolet, 2014, navedeno prema: Braudo-Bahat, 2017: 138). Shodno tome, relaciona teorija autonomiji daje širinu neophodnu za razumevanje složene i slojevite socijalizacije koja se mora razumeti izvan ideologije „zasebnih sfera” koja socijalizaciju razvrstava na žensku - onu koja favorizuje brigu, samopožrtvovanje i kućna zadovoljstva (Meyers, 1989) i mušku, koju karakteriše spektar širih javnih mogućnosti i veća nezavisnost. Postoji niz drugih načina na koji se žene i (muškarci) mogu socijalizovati i koji na različit, sveoubuhvatan način mogu uticati na njihovu autonomiju (Abrams, 1999: 818).³

Uticaji koji deluju na socijalizaciju žene su višestruki i specifični za određene kontekste koji se mogu presecati i rekombinovati u bezbroj nepredvidivih varijacija. Tako složena socijalizacija se odvija u polju odnosa moći, koje pojedinci/ke mogu prihvatati, ali kojima se mogu i odupirati kroz reinterpretaciju društveno određenih značenja⁴.

Upravo reinterpretacije opšte prihvaćenih normi i značenja vode pojedinca/pojedinku ka novim oblicima samoodređenja i samousmeravanja.

njihovu individualnost, ona stvara nešto poput trećeg subjekta sazdanog u romantičnom spoju oba partnera (Friedman, 2003: 136).

³ Nejednakost žena koja se odražava u tendencijama vrednosti, prakse i normi karakterističnim za muško shvatanje društva, ne podrazumeva da žene koje su socijalizovane u takvom kontekstu i prihvataju ceo set njegovih vrednosno-normativnih opredeljenja nužno moraju imati veze sa kontekstom odgajanja dece ili bilo kakvom biološkom odrednicom.

⁴ Norme u određenim društvenim i kulturnim kontekstima, dobijaju pozitivna ili negativna značenja koja shodno utiču na samopoštovanje i samodefinisanje žene, kao i njenu sposobnost za autonomno delanje. Takođe, samodefinisanje i rekonceptualizacija sopstva koji izmiču normativnim obrascima, uvek predstavljaju mogućnost za ostvarivanje autonomije. Društvene ili kulturne norme koje sadrže negativne sudove o ženskom telu, ženskoj kompetentnosti, ili ženskoj moći u odnosu na druge su proizvod i sredstvo ženskog ugnjetavanja ovekovečeno u određenim postavkama. Međutim, takve norme različito deluju kod članica privilegovanih društvenih grupa dozvoljavajući im mnogo više nego što je to slučaj kod nepriviligovanih ili marginalizovanih žena. Međutim, kompleksnost društvenog uticaja može pružiti sposobnost za samodefinisanje žene izvanih takvih pripadnosti, pri čemu se žene pojavljuju kao subjekti koji se samodefinišu preuzimanjem pozitivnih i afirmativna svojstva. Abrams navodi kao primer bogatstvo identiteta crne žene, koja kroz čitav niz pozitivnih atributa može postići visoko samopoštovanje nasuprot depriviligovanoj poziciji (Abrams, 1999).

Abrams, zaključuje da se lična autonomija može ostvarivati na bezbroj načina, priznavanjem mnoštva načina na koji socijalna konstrukcija menja konceptualizaciju autonomije (Abrams, 1999). Složenost društvenog uticaja osporava samodefinisanje u odnosu na pripadnost formiranu na osnovu jednostavnih, binarnih podela na ispravne i neispravne, privilegovane i neprivilogovane kolektivne identitete.

Konačno, možemo prihvatiti zaključak da autonomni izbor u samodefinisanju sopstva žene i autonomno delanje čine procese koji najviše zavise od međuljudske, institucionalne i društvene podrške. Kako je to istaknuto u teorijama relacije autonomije, ne postoji žena ili muškarac koji nemaju pravo i sposobnost da budu autonomni, a sposobnost za ostvarivanje te autonomije je, u najvećoj meri, rezultat međusobnih odnosa uvažavanja, podrške i poštovanja.

Literatura

Abrams, K. (1999) From Autonomy to Agency: Feminist Perspective on Self Direction, *William & Mary Law Review*, 40(3): 805-846.

Anderson, J. (2014) Autonomy and Vulnerability Entwined. In: Mackenzie, K., Rogers, W., Dodds, S. (eds.) *Vulnerability: New Essays in Ethics and Feminist Philosophy*. New York: Oxford University Press.

Babbitt, S. E. (1993) Feminism and Objective Interests: The Role of Transformation Experiences in Rational Deliberation, In: Alcoff, L., Potter, E. (eds.) *Feminist Epistemologies*, New York: Routledge: 245–264.

Benson, P. (2005) Taking Ownership. Authority and Voice in Autonomous Agency, In: Christman, J., Anderson, J. (eds.) *Autonomy and the Challenges to Liberalism*: 101–126. Doi: <https://doi.org/10.1017/CB09780511610325.007>

Benson, P. (1994) Free Agency and Self-Worth, *Journal of Philosophy*, 91(12): 650–668. <https://doi.org/10.2307/2940760>.

Benson, P. (1990) Feminist Second Thoughts About Free Agency, *Hypatia*, 5(3): 47–64.

Blagojević Hjuson, M. (2015) *Sutra je bilo juče: Prilog društvenoj istoriji žena u drugoj polovini 20. veka u Jugoslaviji*. Novi Sad: Zavod za ravnopravnost polova.

Braudo-Bahat, Y. (2017) Towards Relational Conceptualization of the Right to Personal Autonomy. *American University Journal of Gender, Social Policy & the Law*, 25(2): 111-154.

Cudd, A. (2006) *Analyzing Oppression*, New York: Oxford University Press.

Olivera Pavićević: *Relaciona autonomija: ka feminističkom konceptu lične autonomije*

Crenshaw, K. W. (1991) Mapping the Margins. Intersectionality, Identity Politics and Violence Against Women of Color, *Stanford Law Review*, 43(6): 1241–1299. <https://doi.org/10.2307/1229039>

Dworkin, G. (1988) *The Theory and Practice of Autonomy*. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511625206>

Dworkin, G. (1981) *Moral Autonomy*. In: Callahan, D. & Engelhardt, T. (eds.) *The Roots of Ethics: Science, Religion, and Values* (The Hastings Center Series in Ethics) Boston: Springer: 29-44. <https://doi.org/10.1007/978-1-4613-3303-6>

Feinberg, J. (1989) Autonomy, In: Christman J. (ed.) *The Inner Citadel: Essays on Individual Autonomy*. New York: Oxford University Press: 27-53. doi. 10.1086/293348

Fineman, M. (2008) The Vulnerable Subject: Anchoring Equality in the Human Condition. *Yale Journal of Law & Feminism*, 20(1): 1-23 Dostupno na stranici <http://digitalcommons.law.yale.edu/yjlf/vol20/iss1/2>. pristupljeno 12.3.2017.

Fineman, M. (2010) The vulnerable subject and the responsive state. *Emory Law Journal*, 60(2): 251-276.

Frankfurt, H. (1988) *The Importance of What We Care About. The Importance of What We Care About: Philosophical Essays*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511818172>

Friedman, M. (2003) *Autonomy, Gender, Politics*, New York: Oxford University Press.

Hill, E. (1999) Autonomy and Agency. *William & Mary Law Review*, 40(3): 847-856.

Kovačević, M. (2018) Feministička rekonceptualizacija lične autonomije, *Genero*, 22(2018): 43-58.

Mackenzie, K., Rogers, W., Dodds, S. (2014) *Vulnerability: New Essays in Ethics and Feminist Philosophy*. New York: Oxford University Press.

Mackenzie, C., Stoljar, N. (eds.) (2000) *Relational Autonomy Feminist Perspectives on Autonomy, Agency and the Social Self*, New York: Oxford University Press.

Meyers, D. T. (2000) Feminism and Women's Autonomy: The Challenge of Female Genital Cutting, *Metaphilosophy*, 31(5): 469–491. <https://doi.org/10.1111/1467-9973.00164>.

Meyers, D. T. (1987) Personal Autonomy and the Paradox of Feminine Socialization, *Journal of Philosophy*, 84(11): 619–628. <http://dx.doi.org/10.5840/jphil198784117>.

Meyers, D. T. (2005) Decentralizing Autonomy. Five Faces of Selfhood, In: Anderson, J., Christman, J. (eds.) *Autonomy and the Challenges of Liberalism: New Essays*. Cambridge: Cambridge University Press: 27–55.

Rawls, J. (1971) *A Theory of Justice*. Harvard University Press. <https://doi.org/10.2307/j.ctvjf9z6v>.

Nedelsky, J. (2011) *Law's relations: A relational theory of self, autonomy, and law*. New York: Oxford University Press.

Raz, J. (1986) *The Morality of Freedom*. New York: Oxford University Press. doi:10.1093/0198248075.001.0001

Westlund, A. (2003) Selflessness and Responsibility for Self: Is Deference Compatible with Autonomy? *The Philosophical Review*, 112(4): 483-523.

Westlund, A. (2014) Autonomy and Self-Care', In: Veltman, A., Piper, M. (eds.) *Autonomy, Oppression, and Gender*. Oxford: Oxford University Press, 181-200.

RELATIONAL AUTONOMY: TOWARDS A FEMINIST CONCEPT OF PERSONAL AUTONOMY

The libertarian concept of the subject, which focuses on the “myth” of personal autonomy, reduces individuals to self-satisfied and rational entrepreneurs without taking into account their inequality, dependence and vulnerability. The rhetoric of individual freedom and personal responsibility and the minimal function of the state as a mask for social injustice and structural inequality shifts responsibility for the corrosive consequences of inequality from the state to individuals. Early feminist literature criticized the notion of personal autonomy from the point of view of promoting “masculine” ideal of personality based on the concept of self-sufficiency and atomism. Recently, in the feminist literature, the notion of autonomy has been “rehabilitated” through the idea of relational autonomy. The paper discusses the feminist reconceptualization of autonomy through the perspective of relational autonomy and its corrective role in the articulation of the conditions of autonomous choices.

Keywords: personal autonomy, responsibility, self-management, relational autonomy, constructive relationship.